

RANĚ NOVOVĚKÉ MĚSTO: EROZE KOMUNITY?¹

Jaroslav Miller

Katedra historie Filozofické fakulty UP Olomouc

The Early Modern City: An Eroding Community?

Abstract: Mostly based upon the critique of classical community/society theories as introduced and developed by Ferdinand Tönnies, Émile Durkheim, Georg Simmel, Karl Popper and/or the Chicago school of sociology, the article has the ambition to provide a theoretical model explaining the crisis of a tradition-oriented community and the emergence of the modern urban society in the period before 1800. As such, the study expands far beyond the limits of a classical historical science as it permeates into sociology, historical demography, cultural anthropology and/or the history of ideas. All main sociological approaches toward ideal types of community and society, namely the typology (F. Tönnies, G. Simmel, É. Durkheim, M. Weber, L. Wirth, R. Redfield, H. Becker), the ecology (The Chicago School), the conflict theory (K. Marx, J. Coleman, M. Castells) and the systems theory (R. L. Warren), tacitly concur that while pre-modern urban life was predominantly characterized by Gemeinschaft-like relationships (a strong identification with community, emotionalism, traditionalism, a high level of social control, etc.), the Gesellschaft-like relationships (individualism, formalized social control, rational bonds, etc.) are rather typical for the populations of modern cities. Since Ferdinand Tönnies, the concern for the transformation of Gemeinschaft into Gesellschaft has been one of the basic and continuing themes in community sociology. In a search for the all-embracing explanation of this qualitative change, sociologists have introduced a great variety of theories. Some, like Ferdinand Tönnies, Karl Marx and/or Émile Durkheim, associated the Vergesellschaftung with a revolutionary economic

¹ Studie vznikla díky studijnímu pobytu v rámci Fulbrightova stipendijního programu na Yale University a Georgia College and State University, USA. Studie je součástí výzkumného záměru MSMT6198959225 a grantového projektu GA ČR č. 404/09/0026.

development while other scholars (Max Weber) referred to the transformation as the result of increasing “rationalization.” Alternatively, the first generation of American urban ecologists (Louis Wirth, Robert Redfield) reasoned that large population size producing a high degree of heterogeneity would necessarily result in the collapse of community and the rise of society. Notwithstanding a great number of rival theories, most urban sociologists have maintained that the modern Gesellschaft characteristics emerged as late as the 19th century while the pre-modern city has been traditionally described in terms of Gemeinschaft. As such a view seems to be at odds with the available historical evidence, the article sets out to defend the thesis that European citizenry gradually lost most Gemeinschaft characteristics already between 1500 and 1800. In other words, it is suggested that some social relationships typical for modern society emerged in the early modern period and, consequently, they were not the products of the 19th century industrialization and liberalism as traditionally believed by many scholars.

Keywords: *Community; early modern period; transformation of urban societies*

V roce 1750 vydalo město Bardejov v Horních Uhrách policejní instrukci týkající se kontroly veřejného i soukromého života měšťanů a obecních mravů. První část textu obsahuje normotvorný předpis správného průběhu a podoby měšťanských svateb. Kromě obecných ustanovení o spořádaném chování v průběhu svatebního veselí nařizuje instrukce maximální počet hostů, podle toho, jedná-li se o svatbu bohatou, střední či prostou. Podle stejného klíče je určen i přesný počet chodů na hostině (bohatá svatba 12 chodů, střední 8 chodů, prostá 5 chodů), přičemž sankce za nedodržení předpisu jsou odstupňovány od 40 florénů u bohaté svatby až po 6 florénů u svatby prosté. Dále jsou stanoveny přesné doby obřadů, množství vína dodaného městským šenkem, počet kuchařů a kuchařek (např. jeden kuchař a 2 pomocné kuchařky u bohaté svatby), délka svatební hostiny, a dokonce počet družiček, jehož překročení rovněž podléhalo finanční sankci. Další část policejní instrukce se zabývá problematikou odívání měšťanů s poukazem na smutnou skutečnost, že dle oblečení nelze určit sociální status obyvatele města, neboť i prostí řemeslníci se oblékají marnotratně a přepychově ve snaze vyrovnat se cechmistrům či konšelům. Norma tedy zakazuje řemeslníkům nosit oděv z drahého anglického a holandského sukna, a naopak předepisuje šat z levnějších materiálů. Vydaná policejní instrukce

zasahuje i do mnoha jiných oblastí s cílem podřídit život městské obce co nejvyšší míře regulace.²

Samotný úřední text instrukce tak představuje jeden z nespočetných dobových pokusů o přiblížení se utopické vizi ideálního města spočívající v důrazu na hodnoty řádu, poslušnosti, sociální kontroly, jednoty, harmonie a kolektivismu. Obraz dokonalé městské společnosti přitom vystupuje do popředí především v narativních pramenech městské proveniencie a v první řadě v panegyrických dílech oslavujících město a jeho obyvatele (Miller 2008: 261-287). Humanista Georgius Sibus na konci 20. let 16. století například hovoří o senátu a obyvatelích města „kteří se v svornosti těší z pokoje, klidu a míru“, a Šimon Ennius Klatovský o dvě desetiletí později uvádí, že v Olomouci „rozkvétá šťastná svornost“ (Petrů 1977: 34, 40). Abychom se vyhnuli zbytečné kumulaci příkladů, uveďme již pouze to, jakým způsobem František Damas Strnad ve svém panegyriku na Plzeň z konce 17. století popisuje město:

„Nacházím já v jednom každém městě trojnásobní harmonií, anebo spoluzvучnost: První jest dobře a pořádně rozpořádaného stavení [politického zřízení, pozn. aut.]. Druhá jest pořádné zachovávání chvalitebných obyčejův, příkázání a práv. Třetí jest jednosvornost a jednozvучnost srdcí a myslí obyvatelův; z těch třech nejpěknější jest srovnání myslí a srdcí ... Taky v městě tomto, ačkoliv vyšší ouřadové jako tenký strunky hlas vysoký vydávající, a jiní nižšího stavu jako struny nižším hlasem znějící jsou byli, nicméně jednosvorně, jednověrně a jednostejně ustavičně ... jsou se srovnávali.“³

Jak bardejovská policejní instrukce, tak oslavné tisky z pera Františka Damase Strnada, Georgia Sibuta a Šimona Ennia Klatovského však zároveň naznačují existenci rozporu mezi požadovanou normou ideální obce a subversivní realitou života raně novověkého města. Oba citované prameny tak postulují jednu ze zásadních otázek evropské urbánní historie, která zůstává v kontextu českého dějepisectví dosud zcela opomíjena: Na jakých sociálních a organizačních

² *Policey-Ordnung Bey dieser Königlichen Freyen Stadt Bartfeldt*, 1750. Archiv mesta Bardejova, inv. č. 294.

³ František Damas Strnad, *Město na hůře vystawené od prwního svého wyzdwižení a wystawení wždycky sylné, od přijaté katolické wíry w wíře stálé a neporušené. Od dané wěrnosti králům českým a pánům dědičným nezprzněné, w mnohých a těžkých protiwenstwich neustalé, w wítězstwich od Boha propůjčených užíwání střídme; Staro-katolické, královské a krajské město Plzeň, na den Památní a Weyroční Slawného Wítězství nad nepřátely ouhlawními obdržného slující Nowý Swátek*, Praha 1676, s. B3.

principech spočívala idea města předmoderní doby a jaké byly hlavní příčiny postupné hodnotové transformace městských společností v období mezi raným novověkem a 20. stoletím (Miller 2006: 9-16, 2008: 261-287)? V tomto ohledu naráží tradiční historická věda, založená na vyhledávání a interpretaci dostupných archivních pramenů, na limity svých možností. Neschopnost uspokojivě postihnout a vysvětlit komplikovaný proces kvalitativní přeměny tradičních společenství v moderní společnost vyplývá mimo jiné ze skutečnosti, že klasická historiografie postrádá odpovídající pojmoslovný aparát. Problém tak může být vyřešen pouze výpadem do míst, která jsou tradičním hájemstvím jiných oborů, v tomto případě především sociologie. Právě kritická reflexe klasické komunitní sociologie a nástin využití ideálního (tedy virtuálního) typu komunity v historickém výzkumu jsou hlavními cíli předkládané teoreticky zaměřené studie.

Ze sociologického pohledu naplňovalo středověké a raně novověké město základní charakteristiky *ideálního typu komunity*, které ve sborníku o nových pohledech na komunitní společenství v USA přehledně shrnul urbánní sociolog Roland L. Warren (Warren 1983: 393-401).⁴ Podle něj lze při definici ideální komunity uvažovat o následujících attributech:

- Vzájemná známost, a tedy existence osobních citově zbarvených vztahů (*primary group relationships*).⁵ Z této premisy vyplývá, že komunita je tvořena omezeným počtem členů
- Vysoká autonomie v rozhodování
- Schopnost jednotného postupu
- Zapojení co největšího počtu členů komunity do správy veřejných záležitostí
- Oddanost konzervativním hodnotám komunity
- Vysoká míra homogenity
- Vysoká míra sociální kontroly
- Absence konfliktu a důraz na harmonii

⁴ Podobné vymezení komunity v Rubin 1983: 54-56. Je však třeba uvést, že v jiných definicích je komunita charakterizována rovněž jako fyzicky i symbolicky ohraničený prostor. Z tohoto pohledu pracuje předkládaná studie s redukováným pojetím komunity. K typologii komunit viz např. Brint 2001: 1-23.

⁵ Termín "primary group" pochází od amerického sociologa Charlese Cooleyho (Cooley 1909: 23-31).

Sociologický termín „komunita“ byl jako ideální typ definován v roce 1887 Ferdinandem Tönniesem v jeho stěžejní studii *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Podle Tönniese se sociální vztahy utvářejí buď do podoby komunity (*Gemeinschaft*) nebo společnosti (*Gesellschaft*). Zatímco komunita je založena na tzv. přirozené vůli (*Wesenswille*) zahrnující důraz na tradici, kolektivismus a solidaritu, na sdílení společných cílů a na existenci řádu, společnost naopak spočívá na tzv. racionální vůli (*Kurwille*), charakterizované racionalitou, individualismem, názorovou pluralitou a absencí emočních pout jako tmelícího prvku sociálního vztahu. Tuto roli ve společnosti naplňuje smlouva, jejímž protějškem v komunitě je svornost a shoda (*Eintracht*) (Tönnies 2002: 33-170). Tato binární opozice Tönniesovi umožnila vytvořit vysvětlující model transformace středověké, převážně rurální komunity v moderní průmyslovou společnost.

Tönniesovo rozlišení mezi ideálními typy „komunity“ a „společnosti“ se stalo jedním z určujících konceptů sociologie, jež byl v následujícím období aplikován v nejrůznějších kontextech. Původní konstrukt Ferdinanda Tönniese, byť s využitím odlišné terminologie, přejal ve svých nejzásadnějších pracích například Émile Durkheim, který ve svém díle *Společenská dělba práce* (1893) rozeznává tzv. „mechanickou solidaritu,“ jež přibližně odpovídá Tönniesově definici komunity, a „solidaritu organickou“ typickou pro sociální vztahy uvnitř moderní společnosti. Podle Durkheima zůstávala předmoderní Evropa extrémně homogenním společenstvím, protože etické, náboženské, politické a sociální hodnoty byly hodnotami univerzálně sdílenými stejně jako životní styl (Durkheim 2004). Podobně Max Weber popisuje chování a jednotlivé typy sociálních vztahů uvnitř komunity, jejichž základem jsou adorace společných hodnot (*wertrational*), emoce (*affektuel*) a tradice (*traditionell*), zatímco pro moderní společnost je charakteristické racionální jednání (*zweckrational*) založené na efektivitě a zvažování „costs and benefits“ (Weber 1980, 1998, 2001).

Testuje-li historik Tönniesovy, Durkheimovy či Weberovy teze na mikrokosmu středověkých a raně novověkých sídel, nalézá v pramenném materiálu průkazná svědectví o hlavních organizačních principech, na nichž spočívala normativní idea města. Dosavadní historické bádání ukazuje, že městské obce měly tendenci jednat jako monolitní tělesa, což přirozeně zužovalo prostor pro osobní iniciativy, individuální rozhodnutí a autonomní kritické úsudky. Vysoká nadřazenost kolektivismu nad individualismem znamenala, že středověké a raně novověké městské obce byly nutně intervencionistické, přičemž cílem byla asimilace, integrace a zahlazení vnitřních hranic v opozici ke kulturní

a názorové pluralitě.⁶ Nejzřetelněji se taková (sebe)reflexe města promítala v literárním zpracování. Podrobíme-li kritickému rozboru nespočetné dobové paměti, městské kroniky a panegyrické tisky, zjišťujeme, že topos svornosti, solidarity, harmonie a řádu vždy tvořil základní stavební kámen jejich argumentační konstrukce. Zatímco jednota a harmonie byly vnímány jako nezbytný předpoklad prosperity města, disharmonie mohla vést až k jeho pádu, popřípadě k tyranii jednotlivce či naopak k chaosu a k bezuzdné anarchii (= demokracii). Pregnantně tuto obavu vyjádřil například Bartoš písař, kronikář bouřlivých pražských událostí ve dvacátých letech 16. století, který volal po tom, „aby mezi všemi dobrá láska a svornost býti mohla ... Co láska a svornost a zase neláska a nesvornost přinášejí, přivozující staré historie a kroniky, kterak pro nesvornost veliká, mocná i bohatá města i království k zkáze i k zahynutí jsou přicházela“ (Erben 1863: 299). Podobně Stenzel Bornbach, líčící v pozoruhodné shodě neméně dramatické události v Gdaňsku, uvádí své vyprávění mravolichnou poznámkou, že ve všech politických zřízeních jsou *Neid und Uneinigkeit* hlavními příčinami škod a zkázy – *Schaden, Nachteil und Verderb*.⁷

S cílem chránit kolektivistické principy městského života využívala urbání centra celé spektrum právních, společenských i ekonomických nástrojů s výrazně homogenizačními a integračními účinky. Jinými slovy, nově přichozí do města a menšinové kolektivní (sub)identity byli podrobováni tvrdému akulturačnímu a asimilačnímu tlaku na přijetí pravidel, norem a hodnot vyznávaných v dané obci. Každé město například uplatňovalo celou řadu regulačních opatření, jejichž smyslem bylo zachovat konfesijně, sociálně a kulturně homogenní strukturu městské populace, což ve svém důsledku vedlo k selektivnímu výběru uchazečů o měšťanství. Žadatelé o status měšťana například museli vždy prokázat svůj legitimní původ a „dobrou pověst.“ V raném novověku byl rovněž poměrně běžným restriktivním opatřením požadavek, aby přistěhovalci do města splňovali podmínku příslušnosti ke katolické (Plzeň, Krakov), či naopak protestantské víře (Gdaňsk, Toruň). V tomto kontextu lze lépe pochopit obavu městského písaře z rozvratu čistě luteránské městské obce v pruské Chojnici poté, co učinil zápis o přijetí katolíka mezi místní měšťany: „*Ist der*

⁶ Srov. Popperovu charakteristiku „uzavřené“ společnosti, jež v hrubých rysech odpovídá Tönniesově a Durkheimově definici komunity. Ve své kritice „uzavřené společnosti“ Popper koneckonců vycházel z Platónova popisu ideálního státu, jenž byl založen na jeho empirické zkušenosti s antickou městskou obcí (Popper 1994: 158).

⁷ Stenzel Bornbach, *Historia, Vom Auffruhr zu Dantzick, welcher sich angefangen hat, Anno 1522. Und ist durch Königliche Maiestat von Polen, Anno 1526, gestillet, mit allem Fleiss beschrieben*, Danzig 1587, Herder Institut Marburg, mikrofilm č. Fk 179, f. 1a.

dritte nunmehrige päpstliche Bürger alhier. Gott verhüte eine schädliche besorgliche Nachfolge“ (Kloß 2004: 52). Některé obce rovněž uplatňovaly systematickou jazykovou politiku, což byl v předbělohorském období případ mnoha českých měst, která nutila přistěhovalce, aby se naučili česky (Strnad 1888: 93-94; Kliment 1930: 55).

Jako projev mechanické solidarity (Durkheim) či komunitních hodnot (Tönnies) lze interpretovat rovněž chování středověkých a raně novověkých městských obcí k menšinám a subkulturám, které se dlouhodobě vzpíraly plné integraci. Typický příklad odmítnutí asimilace představovaly židovské komunity usazené v mnoha středoevropských městech. V situacích, kdy se asimilační politika ukazovala jako neúčinná, vykazovala obec tendenci cizorodé entity buď zcela vytěsnit z městského prostoru (vyhánění židů, židovské pogromy), nebo je alespoň fyzicky separovat (židovská ghetta či ulice). Obhajobou stejných principů je vysvětlován rovněž úspěch reformačních procesů v městském prostředí, a to především německými historiky pohlízejícími na reformaci jako na primárně sociální, a nikoliv náboženský fenomén. Reformace totiž obcím umožnila sekularizaci církve, ve středověku právně i sociálně cizorodé entity trvale přítomné na území města. Proces poměštění (*Verbürgerlichung, Kommunalisierung*) protestantského duchovenstva a vytvoření městských církví kontrolovaných městskými radami tak může být interpretován jako triumf kolektivismu a republikánských hodnot jednotlivých obcí.⁸

Představovala-li středověká a raně novověká městská obec typ sociálního organismu s převažujícími charakteristikami komunity,⁹ je nutné obrátit pozornost k obecné otázce o příčinách transformace komunity v moderní společnost, která patří ke konstantám sociologického výzkumu, od Ferdinanda Tönniese až po chicagskou školu urbánní sociologie (*Chicago School of Sociology*). Většina historiků i sociologů přitom weberovský termín *Vergesellschaftung*, označující přeměnu komunitních sociálních vztahů ve vztahy společenské, spojuje s vývojem v 19. století, tedy s procesy industrializace a masové migrace či se vzestupem novodobé státní či národní identity. Myšlenku rozpadu tradičních sociálních vztahů v důsledku industrializace, akumulace kapitálu a vyostřeného třídního konfliktu nacházíme již u Karla Marxe a v modifikované podobě rovněž u neomarxistických urbánních sociologů, například Manuela Castelle

⁸ Z bohaté literatury viz výběrově alespoň pionýrské studie Bernda Moellera (Moeller 1987 /1. vydání 1962/; Moeller 1972: 195-224). Dnes především Peter Blickle (Blickle 1992, 1997).

⁹ K problematice komunity ve středověké a raně novověké Evropě viz Pan-Montojo – Pedersen 2007; Halvorson – Spierling 2009.

(Castells 1977) a Davida Harveyho (Harvey 1973, 1978) či v osmdesátých letech 20. století u Leonarda Bloomquista a Gena Summerse (1982). Z takto požímaného procesu *Vergesellschaftung* logicky vyplývá, že předindustriální město je sociology většinou nazíráno prizmatem komunity. Nejvýstižnější příklad tohoto pohledu představuje vynikající analýza sociálních vztahů v evropských předmoderních urbánních sídlech z pera Gideona Sjoberga, který formuloval názor, že městská centra předindustriálního období obecně vykazují shodné charakteristiky přiřazované obvykle ke komunitním typům společenství, přičemž jejich transformaci Sjoberg spojoval až s procesy probíhajícími od 19. století (Sjoberg 1965). V následujícím teoreticky zaměřeném textu se s touto jednostrannou tezí pokusím polemizovat a mým cílem bude ukázat, že jevy obvykle sociology a historiky spojované s rozpadem ideálního typu komunity se projevovaly, byť v omezené míře, v městském prostředí již od raného novověku a že vývoj předmoderních městských společenství lze legitimně zkoumat v kontextu postupně se rozpadajících komunitních hodnot a sociálních vztahů.

Pod vlivem západoevropských sociálních věd v 18. století i učení Karla Marxe spatřoval rovněž Ferdinand Tönnies důvody přechodu od komunitních sociálních vztahů ke vztahům společenským ve sféře ekonomické. Za hlavního činitele této změny považoval Tönnies především prudký rozvoj globálního obchodu a efektivizaci finančních investic, které vedly k živelné expanzi kapitalismu založeného na racionalismu, efektivitě a vyhroceném individualismu (Tönnies 2002: 103-170). V modifikované podobě převzal Tönniesovy teze i Émile Durkheim, podle kterého dělba práce v důsledku prudkého rozvoje hospodářství a industrializace vedla k postupnému kolapsu sociálních vztahů založených na kolektivismu, vzájemné závislosti a solidaritě.

Historický výzkum vývoje urbánních ekonomik v 16.–19. století ukazuje, že Tönniesovu a Durkheimovu explikačnímu modelu lze přiznat alespoň částečnou platnost, a to hned v několika ohledech. Globalizace obchodu v raném novověku totiž výrazně přispěla k rozvoji moderních finančních institucí (banky, pojišťovny, burzy), které umožňovaly jak vysoké a zároveň relativně bezpečné investice do dálkové směny, tak výrazný pokrok existujících technologií. Rostoucí objemy dálkové obchodní výměny přinášející vysoký zisk a prohlubující se provázanost vnitroeuropejského i mimoevropského trhu měly zásadní dopad na ekonomiku západoevropských i středoevropských měst.¹⁰ Nejviditelnější

¹⁰ K ekonomické provázanosti evropských regionů od 16. století především Fernand Braudel (Braudel 1999). Braudelovu teorii přejal a rozpracoval Immanuel Wallerstein (Wallerstein 1974).

důsledek tohoto vývoje lze označit jako *krizi principu hospodářské soběstačnosti* měst. Zatímco středověká města představovala polouzavřené ekonomiky chráněné před vnější konkurencí řadou svobod, práv a regulačních opatření, přičemž cílem jejich hospodářské politiky bylo dosažení maximální míry soběstačnosti, v raném novověku města tuto politiku pozvolna opouštěla, a to dílem z nutnosti (rostoucí populace, nižší ceny importovaných výrobků, vysoká poptávka po koloniálním zboží) a dílem z vlastní iniciativy (vyšší zisky plynoucí z dálkového obchodu). Jednotlivé městské ekonomiky se tak dostávaly do větší či menší závislosti na vzdálených trzích, nad nimiž neměly ani tu nejmenší kontrolu. Jeden z extrémních příkladů takové provázanosti představovala vzájemná obchodní výměna mezi Pobaltím a západoevropskými městy (Amsterdam, Rotterdam, Londýn), jejichž bezprecedentní populační růst byl v 16.–18. století do značné míry umožněn masivním importem základních potravin z baltských přístavů (Gdaňsk, Elbink, Královec), které naopak sloužily jako brány, jejichž prostřednictvím bylo do polské šlechtické republiky dováženo koloniální zboží, kvalitní látky či zbraně (Bogucka 1968: 245-252, 1973: 433-447; Fedorowicz 1980). Opuštění středověké zásady maximální hospodářské soběstačnosti vedlo v dlouhodobém horizontu k postupné erozi komunitních principů, a to prostřednictvím paralelního působení dvou vedlejších efektů. Prvním z nich bylo snížení vzájemné ekonomické závislosti členů obce, protože hospodářské vazby narůstajícího počtu měšťanů byly ukotveny mimo ekonomický mikrosvět města, dosud organizovaný a regulovaný cechovními korporacemi. Vzestup dálkového obchodu a vyšší míra konkurence zároveň vyvolávaly tlak na efektivitu a masovější produkci, což v 17.–18. století podnítilo překotný rozvoj manufakturní výroby a později industrializaci provázenou masovou imigrací do prosperujících center hospodářství (Cerman – Ogilvie 1991; Klíma 1991). Rozvoj nových odvětví výroby, vznik konkurenční organizace práce (cechy versus manufaktura a tovární produkce) či kulturně, sociálně, konfesijně i národnostně diverzifikované přistěhovalectví přispěly k transformaci sociálních vztahů směrem k heterogenizaci zájmů, idejí a životních stylů, tedy k durkheimovskému přechodu od mechanické k organické solidaritě.

Alternativní mechanismus proměny sociálních vztahů vypracoval Max Weber, a to především ve svých třech zásadních studiích věnovaných problematice protestantské etiky a duchu kapitalismu (1904/1905), hospodářství a společnosti (1921) a sociologii náboženství (1920/1921). Podle Webera je tzv. *Vergesellschaftung*, proces transformace středověké komunity v individualistickou moderní společnost, primárně produktem racionalizace, tedy směřování

k ideálnímu typu sociálního chování označovanému samotným Weberem jako *zweckrational*. Sám Weber svou tezi dokládal, mimo jiné, na příkladu proměny „prožívání“ náboženské víry a na procesu jejího odkouzlení směrem ke kodifikaci a laicizaci jejího výkladu z knih (Weber 1998: 119-196).

Prostředí středověkého a raně novověkého města skýtá celou řadu názorných dokladů weberovského procesu racionalizace, jehož důsledkem byl postupný rozpad středověké (sebe)prezentace města jako harmonické obce vyznávající hodnoty solidarity a řádu. Analyzujeme-li například historický vývoj (nejenom) městské správy a práva, je zřejmý posun od obyčejového práva, personalizované spravedlnosti, vysoce ritualizovaných právních úkonů a iracionality procesního řízení (např. využívání ordálů, přísahy atd.) ke kodifikaci, profesionalizaci a byrokratizaci (Martínek 2008: 345-366).

V raném novověku byla jedním z rozhodujících impulsů racionalizace městské správy a výkonu práva expanze protomoderního státu a s tím související implementace římského práva, jehož znalost, vzhledem ke zvyšující se složitosti obchodních a finančních vztahů, se stávala důležitým předpokladem nejen pro úspěšné působení v městském mocenském aparátu, ale stále více také nástrojem monopolizace moci ve městě. Zatímco v 15.–16. století ještě osoby s formálním právním vzděláním vykonávaly ve městech spíše úřednické funkce, v následujícím období tito jednotlivci pronikali stále častěji do městských vlád a částečně vytlačovali tradiční radní vrstvy. Tento trend výmluvně dokládá například postupná proměna sociálního složení rady Starého města pražského ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století. Jak zjistila Věra Smolová, počet konšelů s univerzitním vzděláním (nejčastěji právnickým) se v radě postupně zvyšoval a po roce 1700 již tito lidé obvykle tvořili větší část městské vlády (Smolová 1991: 20-23). Rostoucí význam juristů naznačuje i pohled do matricy právnické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity, na které měli měšťané ve druhé polovině 18. století již drtivou převahu (Klabouch 1958: 38).

Protože ve většině evropských států probíhala recepce římského práva spíše shora, od korunních a celomonarchických institucí k institucím stavovským, městským a vrchnostenským, stalo se římské právo také významným prostředkem jak centralizace, unifikace a zefektivnění městské správy, tak nástrojem politické disciplinace. Původně nepočetná, ale postupně expandující vrstva městského obyvatelstva s právním vzděláním obvykle netvořila součást tradičních mocenských elit, avšak proces státní byrokratizace a správní centralizace nabízel tomuto segmentu městské populace příležitost k bezprecedentnímu kariéernímu a společenskému vzestupu. Postupně se vytvářející kasta

měšťanů–právníků tak mohla profitovat nikoliv z obhajoby právního a politického partikularismu středověkých měst, ale spíše z rostoucí moci státu a byrokratizace jeho administrativního aparátu. Sociální a politický vzestup *Bildungsbürgertum* tak byl, alespoň částečně, závislý na úspěšnosti budování protomoderního státu.

Výše popsany vývoj etatizace, byrokratizace a profesionalizace připravil městské obce o značnou část kolektivní identity, jež mimo jiné spočívala na existenci (s)právní autonomie. Sociální vzestup měšťanů–právníků navíc vedl uvnitř městských obcí k rozrůzněním zájmů, protože část nových městských elit přirozeně inklinovala ke kariéře ve službách státu a jejich solidarita se středověkou ideou města jako komunity se postupně vytrácela.

Ačkoliv výzkum kvalitativní transformace sociálních vztahů zůstal ve druhé polovině 19. a v prvních desetiletích 20. století doménou německé a francouzské sociologie, nový impuls k rozvoji tohoto badatelského pole vzešel v následujícím období ze Spojených států amerických, a to v souvislosti s tzv. Chicagskou školou sociologie. I když její představitelé se věnovali převážně výzkumu životního stylu amerického města a venkova před druhou světovou válkou i po ní, jejich závěry se ukazují jako nosné a inspirativní rovněž pro studium transformace sociálních vztahů v evropských raně novověkých i moderních městských společnostech.

První generace chicagských sociologů (Robert Park, Louis Wirth) navazovala především na teorie německého filozofa a sociologa Georga Simmela, který zkoumal psychologický vliv života v metropoli na chování městské populace i jednotlivých obyvatel (Simmel 1978: 409-424). Nejvýrazněji přispěl k diskusi o transformaci životního stylu obyvatelstva velkých urbánních center Louis Wirth ve své dodnes hojně citované studii *Urbanism as a Way of Life* (Wirth 1938: 8-20). Na rozdíl od Simmela, který spojoval individualizaci sociálního chování s rozvinutou peněžní ekonomikou, klade Wirth důraz na jiné příčiny přechodu od komunitních sociálních vztahů ke vztahům společenským. Podle Wirtha spočívá klíč k vysvětlení zániku komunity ve zvyšující se velikosti populace, v hustotě osídlení a v přirozeně rostoucí kulturní pluralitě městského obyvatelstva. Wirth totiž dokládá, že koncentrace obyvatelstva má nevyhnutelně za následek „odosobnění“ sociálních vztahů v kontextu sídla. Zahuštění obyvatelstva v omezeném urbánním prostoru přirozeně ústí ve větší společenskou toleranci individuálních odlišností, zároveň však vytváří konkurenční prostředí, podporuje hospodářskou exploataci a produkuje „chaos“, jako opak řádu a harmonie, jež jsou pilířem komunity. Výsledkem je přechod k formální

(a plně institucionalizované) kontrole sociálního chování jednotlivce. Wirthovy teze se dočkaly podpory především ze strany Roberta Redfielda v jeho studii věnované analýze lidové kultury na poloostrově Yucatan (Redfield 1943: 68-72, 1947: 293-308). Redfield ztotožnil existenci komunity s převážně kvantitativními charakteristikami, přičemž argumentoval, že sociální vztahy komunitního typu jsou rozvíjeny především v malých, izolovaných a kulturně homogenních venkovských entitách vyznávajících tradici, víru a příbuzenské svazky. Studie Louise Wirtha a Roberta Redfielda v podstatě vytvořily jedno z možných metodologických východisek jak pro výzkum venkovských a městských společenství tak kontrastních ideálních typů sociálních vztahů – komunity (venkov) a společnosti (město).

Redfieldovo ztotožnění komunity s rurálním společenstvím i Wirthova populační teorie jsou jako explikativní modely do značné míry uplatnitelné rovněž v kontextu vývoje předmoderních městských struktur, která si udržovala převážně agrární či poloagrární charakter a až na výjimky představovala demograficky marginální entity. Jinými slovy, značná část obyvatel středověkých a raně novověkých měst získávala obživu v zemědělství a jejich způsob života se v podstatě nelišil od rustikálního životního stylu jejich venkovských protějšků. Co se týče výše populace předmoderních urbánních sídel, drtivá většina lokalit s městským statutem v raně novověké Evropě patřila mezi malá osídlení s méně než 2000 obyvateli. V Sasku například do této kategorie spadalo v polovině 16. století 88 % všech měst a situace, s určitými odchylkami, byla obdobná prakticky ve všech ostatních německých zemích i na celém evropském kontinentu (Blaschke 1967: 70-141; Gräf 1997: 184-205; Schilling 1993: 8-9). V prostoru středovýchodní Evropy (země Koruny české, polsko-litevský stát, královské Uhry) byl tento typ urbánních sídel zastoupen ještě výrazněji, zatímco „velkoměsta“ s více než 10 000 obyvateli tvořila před polovinou 16. století pouze malou skupinu 6–10 sídel (Miller 2006: 41-45, 2008: 28-31). Populace většiny urbánních sídel tedy byla na prahu raného novověku početně skromná a jejich obyvatelé, tísnící se na hustě zastavěné ploše městských intravilánů, se většinou znali navzájem. Právě existenci tzv. sousedství, tedy osobních, citově zabarvených vztahů, můžeme považovat za jeden z pilířů komunitní organizace sociálních vztahů.

Přijmeme-li Wirthovu a Redfieldovu tezi, že eroze komunity v té nejzákladnější rovině souvisí s měnicími se demografickými poměry, můžeme kořeny postupné transformace sociálních vztahů identifikovat již v kontextu urbanizační vlny v průběhu tzv. dlouhého 16. století a později v období století

18. V důsledku tzv. raně novověké urbanizace totiž vedle dotvoření a zahuštění městské sítě v některých evropských regionech (polsko-litevský stát, oblast Skandinávie) došlo u velkého počtu měst k výraznému početnímu růstu populace, ať již pozvolnému či skokovému. Tuto skutečnost výstižně dokumentuje tabulka 1 zachycující vývoj urbanizace v Evropě mezi lety 1500 a 1800, ze které vyplývá, že přesun obyvatelstva do městských sídel byl výrazným trendem již před tzv. průmyslovou revolucí.

Region	1500	1600	1700	1800
Severní a západní Evropa (Skandinávie, Velká Británie, Irsko, Nizozemí, Belgie)	552	976	2107	3895
Středozápadní Evropa (německé země, Francie, Švýcarsko)	1083	1801	2500	3798
Středomoří (Itálie, Španělsko, Portugalsko)	1746	3051	2663	4012
Středovýchodní Evropa (Habsburská monarchie, Polsko)	60	105	195	513
EVROPA	3441	5933	7465	12 218

Tabulka 1: **Populace měst s více než 10 000 obyvateli podle jednotlivých evropských regionů, 1500–1800 (v tisících).** Zdroj: Jan de Vries, *European Urbanization 1500–1800*, London 1984, s. 30. Upravil autor článku.

Ze statistických údajů shromážděných Janem de Vriesem vyplývá, že v průběhu tří staletí došlo k téměř čtyřnásobnému růstu populace v evropských městech s více než 10 000 obyvateli.¹¹ Raně novověkému urbanizačnímu procesu odpovídá rovněž kontinuálně se zvyšující počet těchto městských sídel. Zatímco pro rok 1500 de Vries identifikoval 154 takových měst, pro počátek 19. století již hovoří nejméně o 364 sídlech s populací převyšující 10 000 osob (Vries 1984: 31).

¹¹ Údaje Jana de Vriese pro středovýchodní Evropu jsou nicméně podhodnoceny. Přesnější údaje viz Miller 2006: 37-41.

Z celého spektra důvodů legitimizujících volbu sídel s nejméně 10 000 obyvateli je pro účel této studie relevantní pouze jediný. Při velikosti populace oscilující okolo této hranice totiž dochází k oslabování sociální koheze založené, mimo jiné, na osobní známosti obyvatel města, a tedy k postupnému odosobnění vztahů uvnitř urbánních společností. Početní růst městského obyvatelstva měl rovněž za následek, že dříve poměrně efektivní nástroje disciplinace, integrace a asimilace začaly selhávat a uvnitř měst tak docházelo k procesu, který bychom snad mohli označit jako *zmnožení alternativních identit*. V této souvislosti bychom měli zmínit ještě jeden aspekt vzniku městských subkultur, který měl z hlediska kolektivistického principu městského života výrazný centrifugální efekt. V raném novověku totiž pozvolna rostl počet osob žijících ve městě, jejichž hospodářské, sociální, mocenské i politické zájmy nebyly bezprostředně s městským sídlem svázány. V kontextu střední Evropy představovala v tomto ohledu nejtypičtější sociální skupinu ve městě se usazující šlechta, závislá na příjmech z panství a politicky orientovaná na dvůr a stavovskou obec.¹² S rizikem určitého zjednodušení můžeme do této skupiny zařadit rovněž vojáky, katolické duchovenstvo, příslušníky dvora či akademických obcí. Tyto minority sice nominálně tvořily součást městské populace, avšak značná část jejich vazeb byla ukotvena v jiném prostředí.

Vrátíme-li se na závěr zpět k vlivné studii Gideona Sjoberga *The Preindustrial City*, vyniknou v kontextu předchozí analýzy dvě zásadní slabiny sociologicko-historických modelů vysvětlující transformaci komunitních sociálních vztahů ve vztahy společenské.

Za prvé, většina sociologů a historiků se zabývala pouze výzkumem jednotlivých dílčích aspektů urbánního života, přičemž výsledky bádání posloužily jako stavební kameny generalizujících teoretických konstrukcí. Zatímco Sjoberg spojoval rozpad tradiční komunity s dopady industrializace, Max Weber soustředil v tomto ohledu svůj zájem převážně na oblast náboženství a hospodářství¹³ a zástupci ekologického přístupu k urbánní sociologii (L. Wirth, H. Gans, J. Palen aj.) v rámci chicagské školy vysvětlovali vznik společenských sociálních vztahů růstem městské populace. Tyto explikativní modely však

¹² Proces tzv. „urbanizace šlechty“ se týkal především rezidenčních měst. Extrémní příklad představoval např. Krakov, v němž před koncem 16. století šlechta držela okolo 20 % všech domů ve vnitřním městě. Viz např. Niwiński 1938: 559, 573. Více k usazování šlechty ve městech středovýchodní Evropy viz Miller 2006: 147-167, 2008: 106-120.

¹³ Kromě výše zmíněných Weberových prací je v tomto kontextu nutno zmínit rovněž pionýrskou studii *Die Stadt* definující ideální typ středověkého města (Weber 1962).

vesměs pomíjejí vzájemnou provázanost sociálních, kulturních, demografických či náboženských aspektů života předmoderních společenství. Například náboženství bylo ve středověkých a raně novověkých společnostech úzce propojeno s charitativní činností, kulturními praktikami i městskou administrativou. Z této skutečnosti vyplývá, že zásadní změny v *jediné* oblasti života obce nemusely nutně narušit komunitní charakter její sociální organizace. Řada autorů stěžejních sociologických studií zaměřených na problematiku komunity si je tohoto nedostatku vědoma. Například samotný Gideon Sjoberg rozeznává v předmoderním městě výrazný proces hodnotové a kulturní heterogenizace spojený s populačním růstem, avšak dochází k závěru, že tyto jevy neměly vliv na rozpad tradičních sociálních vztahů. Možné východisko z této pasti představuje uplatnění holistického přístupu spočívajícího v analýze všech základních charakteristik komunity a proměnlivosti jejich vzájemného vztahu v důsledku procesů většinou přicházejících zvnějšku. Pro historický výzkum předmoderních urbánních společenství tak mohou skýtat inspiraci především klasické holistické studie amerických sociologů 30.–60. let 20. století zaměřené na popis organizace života ve vybraných amerických maloměstech, které jednotlivým badatelům posloužily jako modelové příklady komunitních sociálních vztahů. V mnoha ohledech pionýrské studie Roberta a Heleny Lyndových *Middletown* či Williama Lloyda Warnera *The Yankee City* se mimo jiné zabývají vlivem celé řady celospolečenských procesů (hospodářská krize, industrializace, migrace, etnická otázka, odborové hnutí atd.) na existující komunitní struktury (Lynd 1929, 1937; Warner 1963). Podobně historik zkoumající transformační procesy v kontextu raně novověkého města musí vzít v úvahu celé spektrum jevů potenciálně ohrožujících komunitní hodnoty městských obcí včetně reformace, pozvolné etatizace městské správy, strukturálních změn v evropské ekonomice či kulturně a národnostně diverzifikované imigrace.

Za druhé, Sjoberg, podobně jako řada historiků a sociologů, pracuje se zjednodušeným stereotypním obrazem předindustriálního města pevně zakotveného v tradičním hodnotovém rámci komunity, jenž se začal rozpadat až v průběhu 19. století (Sjoberg 1965). Tuto tezi Sjoberg dokazuje jak poukazem na kontinuální existenci středověkých institucí, především cechů a městských vlád, tak jednostranným tvrzením, že teprve zásadní změny v organizaci práce a výroby vedly k rozpadu komunitních sociálních vztahů. Nepřerušovaná existence tradičního institucionálního rámce městského života má však pouze nízkou (pokud vůbec nějakou) výpovědní hodnotu o podobě sociálních vztahů uvnitř předmoderních urbánních společenství. Gideon Sjoberg se tak ocitá

v roli hypotetického vnějšího pozorovatele, který má možnost srovnat podobu městských sídel ve středověku a v 18. století. Na základě svého pozorování nutně dochází k mylnému závěru, že města a městská společenství zůstala statickými a změnám nepodléhajícími sociálními organismy. V roce 1400, stejně jako v roce 1750, bylo dominantním prvkem urbánní architektury opevnění, nepochybnitelný symbol městskosti. Tradiční instituce, městské rady, řemeslnické cechy či městské právo nejenže ve většině měst stále existovaly, ale vesměs si udržely i svou organizační strukturu. Dávne městské rituály, festivity a obyčejy, především ty, jež byly spojeny s nástupem nové rady a se životem cechů, zůstávaly nedílnou součástí městské kultury jako symboly republikánského politického zřízení, městské autonomie a v první řadě historické kontinuity. Ve většině případů však tyto rituály tvořily pouhý nátěr, který sice mohl zmást vnějšího pozorovatele a přesvědčit ho o neměnnosti městského života, avšak zůstával neúčinný vůči postupné korozi komunitních sociálních vztahů, která se šířila uvnitř městského organismu a rozežírala principy, na kterých stálo město prakticky od svého založení.

Charakter této změny byl tedy spíše funkční než strukturální, a to v důsledku kombinovaného a nestejně silného vlivu několika zásadních procesů, s nimiž byla evropská města konfrontována v období 16.–18. století. Konkrétně se jednalo o raně novověkou urbanizaci spojenou s národnostně, konfesijně a kulturně diverzifikovanou migrací, reformací, vznik protomoderního byrokratického státu a konečně protoindustrializací a strukturální změny v evropské ekonomice. Spolupůsobení těchto jevů ovlivnilo tradiční městská společenství dvěma způsoby. Za první, výše zmíněné procesy ohrozily vnitřní integritu městských komunit tím, že ve zvýšené míře podporovaly jejich konfesní, kulturní a sociální fragmentaci. Například reformace a zvýšená imigrace zásadním způsobem narušily základní principy, které definovaly středověkou urbánní civilizaci, totiž republikánskou městskou ústavu a obecně sdílenou představu, že město je sociálně strukturovaná, avšak právně, nábožensky i politicky jednotná komunita. Za druhé, hlavní trendy v evropské ekonomice, stejně jako pozvolný růst státní byrokracie zpochybnily středověký koncept města jako autonomní hospodářské a politické entity. Zatímco tradiční systém cechovní výroby a městských hospodářských monopolů se ocital v 17.–18. století pod vzrůstajícím tlakem manufakturní produkce a strukturálních změn v evropském obchodu, v případě politické autonomie města to byl růst mocenského aparátu raně novověkého státu, který v narůstající míře omezoval středověká městská privilegia, práva a svobody ve snaze začlenit město do své administrativní

struktury. V důsledku protoindustrializace a expanze raně novověkého státu tak města přicházela o vnější symboly své výlučnosti, které po staletí představovaly podstatnou součást kolektivní identity jednotlivých obcí. Protože svobody a privilegia, tvořící základ autonomie měst v oblastech práva, politiky, administrativy, hospodářství i náboženství, byly buď potlačeny nebo se staly nadbytečnými, městská společenství postupně ztrácela své charakteristické znaky, a tedy silné korporativní vědomí. Tyto procesy tak zahájily pomalý a vleklý proces krize komunity a bourání mentálních zdí mezi městem a vnějším světem.

V důsledku výše popsaných procesů tak narůstající počet městských společenství v raně novověké Evropě přestával splňovat základní charakteristiky komunity uvedené na počátku této studie. Prameny městské proveniencce ostatně prozrazují obavy městských obcí z pozvolného rozpadu komunitních sociálních vztahů a zároveň referují o obranných mechanismech, k nimž patřilo na prvním místě upnutí se k tradičním hodnotám a k minulosti, protože přítomnost byla truchlivá a budoucnost přinášela novoty, nejistotu a rizika.¹⁴

Tyto strategie lze výborně demonstrovat na chování městských cechů ohrožených rychlým nástupem protoindustriální výroby. Jistým druhem instinktivní obrany řemeslnických korporací proti postupujícím změnám se totiž stal obrozený zájem o cechovní minulost a slavné tradice řemesla, stejně jako přepjatý důraz na dodržování principů solidarity a svornosti mezi členy cechu a v neposlední řadě také lpění na důkladné znalosti věky existujících cechovních artikulů. Nebylo výjimkou, že mistři a tovaryši dokázali citovat celý cechovní řád z paměti. Se solidaritou a glorifikací minulosti souvisely rovněž obnovené (často po mnoho desítkách let) cechovní slavnosti a soutěže, které tak zdánlivě paradoxně zažívaly největší konjunkturu právě v období počínajícího soumraku řemeslnických korporací.¹⁵

Normativní obraz komunity byl však hledán a nacházen v předcházejícím období především v dobových historiografických textech městské proveniencce. Volání po ztraceném ráji zaznívalo v mnoha městských kronikách a panegyrických textech 17. a především 18. století, včetně Kořínkových *Starých Pamětí kutnohorských* či žalozpěvu Jana Floryána Hamerschmieda, *W Praze blaze, kdo*

¹⁴ Tuto strategii výstižně popsal Karl R. Popper: „zhrucení uzavřené společnosti ... muselo mít na občany stejný účinek, jako má na děti vážná rodinná hádka či rozpad rodinného krbu ... Reakce proti tomuto vývoji tedy měla na své straně mnohé – tradici, volání po obraně starých ctností a staré náboženství ... Zpět ke státu našich předků, či zpět ke starému paternalistickému státu“ (Popper 1994: 161, 166).

¹⁵ Srov. Fojtík 1973/1974: 81-109.

má peníze. Sugestivním způsobem zachytil proces postupného rozkladu ideálu městské obce také jezuita František de Paula Švenda ve svém monumentálním čtyřdílném spise o dějinách Hradce Králové z přelomu 18. a 19. století. Text zachycuje postupný úpadek města a komunity sousedů od prvopočátků jeho dějin. Věk zlatý a stříbrný je ve Švendově pojetí vystřídán nejprve věkem železným, později měděným a nakonec hliněným, reprezentujícím truchlivý stav města a městské společnosti na konci 18. století. Rozpor mezi ideální (a idealizovanou) minulostí a žalostnou současností Švenda výmluvně vyjádřil také přímo v předmluvě své knihy: „By tedy vlastency moji, kteří nyní obrazu vlasti swé, města Králowé Hradce (ač cýsařského, králowského, wěnného, krajského a opewněného) jen toliko hnáty a spodek noh již widí, w truchliwosti poja-ti zcela dolů spustili také oči mysle, a jen w blátě za plným způsobem zkaženého wěku nadchnutým tápali; nobrž jich zhůru pozdwihnouce, pohlédli na hlavu těch slawných a trpíticých se počátků předků swých. Jich, jestli ne w sláwě a bohatstwí; aspoň w horliwosti, staré české upřímnosti a mrawopočestnosti následowati se snažili.“¹⁶

Uvedené selektivně zvolené příklady naznačují, že městské obce v 18. a na počátku 19. století čelily schizofrenní situaci, která spočívala v narůstajícím rozporu mezi tvrdošíjně hájeným principem komunity a reálně probíhajícím procesem její transformace. Pro vysvětlení této skutečnosti se opět musíme uchýlit k jedné ze základních tezí komunitní sociologie, která upozorňuje, že dominance jednoho z ideálních typů sociálních vztahů se mimo jiné projevuje postojem ke změnám. Podle Howarda P. Beckera, významného teoretika americké poválečné sociologie, je konzervativní postoj a odpor ke změně charakteristickým rysem tradiční komunity (*sacred society*), zatímco sociální vztahy typické pro moderní společnost (*secular society*) podporují orientaci na pokrok a změnu (Becker 1956). Rétoriku pramenů i strategie městských obcí na sklonku raného novověku tak charakterizovalo lpění na tradiční komunitní struktuře sociálních vztahů, zatímco realita transformujícího se světa nezadržitelně směřovala k její erozi.

¹⁶ František de Paula Švenda, *První zlatý a stříbrný obraz města Králové Hradce nad Labem. To jest Trpíticý se památky starobylnými příhodami: od založení města, wsstípení zde wíry Krystowé; kostelů, oltářů, klášterů, a odkazů pobožných ustanovení: až do vzniklého bludu husytského w králowstwí Českém, w weytah dle postupnosti let uwedené*, Hradec Králové 1799, s. 10–11. K Švendově textu stručně také Václav Petrbok (Petrbok 1997: 108–121).

Jaroslav Miller (1971) vystudoval historii a filologii na Univerzitě Palackého v Olomouci, Central European University v Budapešti a na University of Oxford. V současné době působí jako docent na Katedře historie FF UP Olomouc. Je autorem několika monografií věnovaných problematice urbánních dějin Evropy a protestantské propagandy v raném novověku. V roce 2008 vyšla ve Velké Británii a v USA jeho kniha *Urban Societies in East-Central Europe, 1500–1700*. Působil jako badatel či jako hostující profesor na řadě vědeckých pracovišť v USA, Kanadě a v SRN. V roce 2005 mu byla Centrem pro rakouská studia udělena R. John Rath Prize for Best Study in Habsburg Studies. Od roku 2006 je Jaroslav Miller stipendistou Alexander von Humboldt Stiftung.

Použitá literatura

- Becker, Howard P. 1956. *Man in Reciprocity*. New York: Praeger Publishers.
- Blaschke, Karlheinz. 1967. *Bevölkerungsgeschichte von Sachsen bis zur industriellen Revolution*, Weimar.
- Blickle, Peter. 1992. *Communal Reformation: The Quest for Salvation in Sixteenth-Century Germany*. New Jersey – London: Humanities.
- Blickle, Peter (ed.). 1997. *Resistance, Representation, and Community*. Oxford: Clarendon.
- Bloomquist, Leonard E. – Summers, Gene F. 1982. „Organization of Production and Community Income Distributions.“ *American Sociological Review* 47, 1982: 325-338.
- Bogucka, Maria. 1968. „Handel baltycky a bilans handlowy Polski v pierwszej polowie XVII wieku.“ *Przegląd Historyczny* 59, 1968, 2: 245-252.
- Bogucka, Maria. 2003. „Amsterdam and the Baltic in the First Half of the XVII Century.” Pp. 433–447 in *The Economic History Review XXVI/3 (= Baltic Commerce and Urban Society, 1500 – 1700: Gdańsk/Danzig and its Polish Context)*. Aldershot: Ashgate.
- Braudel, Fernand. 1999. *Dynamika kapitalismu*. Praha: Argo.
- Brint, Steven. 2001. „Gemeinschaft Revisited. A Critique and Reconstruction of the Community Concept.“ *Sociological Theory* 19, 2001, 1: 1-23.
- Castells, Manuel. 1977. *The Urban Question*. London: Edward Arnold.
- Cerman, Markus – Ogilvie, Sheilagh C. (eds.). 1994. *Proto-Industrialisierung in Europa: industrielle Produktion vor dem Fabrikzeitalter*. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik.
- Cooley, Charles H. 1909. *Social Organization*. New York.
- Durkheim, Émile, 2004. *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Erben, Karel Jaromír (ed.). 1863. *Bartošova Kronika pražská od léta Páně 1524 až do konce léta 1530*. Praha.
- Fedorowicz, J. K. 1980. *England's Baltic trade in the early seventeenth century: A study in Anglo-Polish commercial diplomacy*. Cambridge: Cambridge UP.

- Fojtík, Karel. 1973/1974. „Řemeslnictvo a jeho podíl na utváření volného času obyvatel měst v 16. století v Čechách a na Moravě.“ Pp. 81–109. *Národopisný věstník československý VIII–IX*.
- Gräf, H. T. (ed.). 1997. *Kleine Städte in neuzeitlichen Europa*. Berlin.
- Halvorson, Michael J. – Spierling, Karen E. (eds.). 2009. *Defining Community in Early Modern Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Harvey, David. 1973. *Social Justice and the City*. Baltimore: John Hopkins UP.
- Harvey David. 1978. „The Urban Process under Capitalism.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 2, 1978: 101–131.
- Klabouch, Josef. 1958. *Osvícenské právní nauky v českých zemích*. Praha.
- Klíma, Arnošt. 1991. *Economy, Industry and Society in Bohemia in the 17th – 19th Centuries*. Praha: Karolinum.
- Kliment, Josef. 1930. „Státní občanství a národnost v českém právu do Bílé hory.“ Pp. 53–61 in Jan Kapras (ed.): *Sborník z dějin práva československého* 1. Praha.
- Kloß, Elizabeth (ed.). 2004. *Das Bürgerbuch der Stadt Konitz von 1550 bis 1850*. Münster: Universitätsverlag.
- Lynd, Robert – Lynd, Helena. 1929. *Middletown*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Lynd, Robert – Lynd, Helena. 1937. *Middletown in Transition. A Study in Cultural Conflicts*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Martínek, Zdeněk. 2008. „Měšťan – duchovní – úředník. Služba a povolání (1). Professionalizace úřednictva a kancelář města Pelhřimova v 18. století.“ Pp. 345–366 in: Zdeněk Hojda – Hana Pátková (eds.): *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*. Praha.
- Miller, Jaroslav. 2006. *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*. Praha: NLN.
- Miller, Jaroslav. 2008. „Snový svět idejí a syrovost skutečnosti: městská historiografie raného novověku jako utopie?“ *Český časopis historický* 106, 2008, 2: 261–287.
- Miller, Jaroslav. 2008a. *Urban Societies in East-Central Europe, 1500–1700*. Aldershot – New York: Ashgate 2008.
- Moeller, Bernd. 1987. *Reichsstadt und Reformation*. Berlin: Evang. Verlag.
- Moeller, Bernd. 1972. „Kleriker als Bürger.“ Pp. 195–224 in *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag*. Göttingen: Universitätsverlag.
- Montojo, Juan Pan – Pedersen, Frederik (eds.). 2007. *Communities in European History. Representations, Jurisdictions, Conflicts*. Pisa: Edizioni Plus.
- Petrbok, Václav. 1997. „Obrozenský barokní historismus a František de Paula Švenda (několik poznámek).“ Pp. 108–121 in: Jan Tydlitát (ed.): *Východočeské Athény a Josef Liboslav Ziegler*. Rychnov nad Kněžnou.
- Petrů, Eduard (ed.). 1977. *Humanisté o Olomouci*. Praha.
- Popper, Karl R. 1994. *Otevřená společnost a její nepřátelé* I. Praha: Oikoymenh.
- Redfield, Robert. 1943. „Rural Sociology and the Folk Society.“ *Rural Sociology* 8, 1943, 1: 68–72.

- Redfield, Robert. 1947. „The Folk Society.“ *American Journal of Sociology* 52, 1947: 293–308.
- Rubin, Israel. 1983. „Function and structure of community. Conceptual and theoretical analysis.“ Pp. 54–61 in Roland L. Warren – Larry Lyon (eds.): *New Perspectives on the American community*. Homewood.
- Schilling, Heinz. 1993. *Die Stadt in der Frühen Neuzeit*. München: Oldenbourg.
- Simmel, Georg. 1978. „The Metropolis and Mental Life.“ Pp. 409–424 in Kurt H. Wolff (ed.): *The Sociology of Georg Simmel*. Toronto: Free Press.
- Sjoberg, Gideon. 1965. *The Preindustrial City*. New York: Free Press.
- Smolová, Věra. 1991. „Rada Starého města pražského v letech 1650–1715.“ Pp. 5–37 in *Pražský sborník historický XXIV*.
- Strnad, Josef (ed.). 1888. *M. Šimona Plachého z Třebnice Paměti Plzeňské*. Plzeň.
- Tönnies, Ferdinand. 2002. *Community and Society*. New York: Dover Publications.
- Vries, Jan de. 1984. *European Urbanization, 1500–1800*. London: Methuen.
- Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World-system. Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the 16th century*. New York: Academic Press.
- Warner, William Lloyd. 1963. *Yankee City*, New Haven: Yale University Press.
- Warren, Roland L. 1983. „The Good Community – What Would It Be?“ Pp. 393–401 in Roland L. Warren – Larry Lyon (eds.): *New Perspectives on the American Community*. Homewood.
- Weber, Max. 1962. *The City*. New York: Collier Press.
- Weber, Max. 1998. *Sociologie náboženství*. Praha: Vyšehrad.
- Weber, Max. 1980. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, Max. 2001. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London: Routledge.
- Wirth, Louis. 1983. „Urbanism as a Way of Life.“ Pp. 36–43 in Roland L. Warren – Larry Lyon (eds.): *New Perspectives on the American Community*. Homewood.